

УДК 599: 575.4(47)

© 1988

І. В. Загороднюк

Політипні види: концепція та представленість у теріофауні Східної Європи

(Представлено академіком НАН України В. О. Топачевським)

The concept of polytypic species, analogs of which are the taxa, which are defined as supraspecies, lineons, large species, etc., is considered and analyzed. These are the monophyletic groups, consisting of two and more sibling-species, morphologically similar species, and allospecies, which were early determined as the united taxa of specific rank. The list of mammal polytypic species in the East-European fauna is submitted, and all initial (former, or maternal) and derivative (new, or filial) taxa of specific rank are indicated. The biological peculiarities of polytypic species (monophyly, cytogenetic differentiation, taxonomic diversity, southern distribution, small body sizes, domination in appropriate types of ecosystems, etc.) allow one to assert that all of them are in biological progress. Historical, cladistic, and classification definitions of the polytypic species are offered.

З часу виходу ліннеївської “Системи природи” (1758) погляди на видовий склад і таксономічну структуру фауни суттєво змінились. Головною ознакою цих змін стало значне збільшення числа видів та роздрібнення надвидових таксонів. Якщо Лінней у своєму зведенні вказував 164 види ссавців, яких він групував у 39 родів та 8 рядів, то тепер у складі сучасної теріофауни визнають близько 4600 видів, для яких встановлено принаймні подібну кількість надвидових таксонів усіх можливих рангів від груп видів до підкласів, включаючи численні інфра-, під-, над-, гранд- і т. д. роди, родини, ряди, класи, а також триби, когорти та секції.

Крім того, для майже всіх видів описані численні підвиди та варієтети, яким надають таксономічне значення, чимало видів описано незалежно двічі і більше разів, наприклад, у хатньої миші (*Mus musculus*) синонімія включає 112 назв [1]. Однак при детальному вивченні кожної з груп виникає стійке уявлення, що існує у літературі таксономічне розмаїття більше відповідає розмаїттю поглядів, аніж реальному таксономічному багатству фауни. На цьому тлі існує певна частка таксонів, які традиційно розглядаються у відповідності з класичним типологічним визначенням як єдині (неподільні) види, а насправді являють собою комплекс морфологічно близьких видів чи низку алопатричних форм невизначеного таксономічного рангу [2, 3].

Політипні види. Поняття “політипний” поширюється тут на таксони, що у класичних базових зведеннях визначаються як звичайні (таксономічно однорідні) види, але під назвами яких існує, принаймні, два морфологічно близьких види. Їх таксономічна самостійність обґрунтовується результатами детальних краніометричних та порівняльно-генетичних методів дослідження. Такі методи у своїй основі, на відміну від класифікаційних (підпорядкованих пошукові синапоморфій), спрямовані на визначення сталих відмінностей (що далеко не завжди є аутопоморфіями), тобто чіткого гіатусу. Метою такого аналізу є встановлення далі неподільних неперервних таксономічних систем, що можуть розглядатись як базова одиниця філогенетичної еволюції та елементарна одиниця в оцінках таксономічного багатства фауни.

Давня суперечка між класичними типологами та генетиками першої хвилі вилилась у формулювання концепції лінеонів та жорданонів (див. [4]), що знайшло свій розвиток у розробці так званої біологічної концепції виду та низки споріднених і уточнюючих визначень [3, 5]. Повернення до неї відзначилось фактично незалежною розробкою та поширенням понять надвидів та напіввидів, а також малих та великих видів, добре відомих у нас за працями Клоковської та Старобогатовської шкіл (табл. 1). Розбіжності у існуючих нині фауністичних списках визначаються, насамперед, змінами рангів складових політипних видів.

Таблиця 1. Деякі з поширених визначень класичних і "нових" видів та їх співвідношення

Загальні категорії	Класична типологія	Класична генетика	"Побутові" визначення	Визначення у цій роботі	Кладистичні визначення
Надвид	Вид	Лінеон	Великий вид	Полівид	Монофілетична група
Вид	Підвид	Жорданон	Малий вид	Вид (аловид)	Голофілетична група

Фактично корінь цих протиріч міститься у невизначеності на практиці *відмінностей між політипізмом та поліморфізмом*, з яких тільки політипізм є поняттям таксономічним (а не популяційним) і поширюється на проблему визначення полівидів. Відсутність проміжних форм та відповідна наявність чіткого діагнозу (аутапоморфій, а не тільки гіатусу), з врахуванням природи мінливості (клинальна, гомологічні ряди, ефект засновника тощо) є єдиним критерієм визначення та оконтурення виду як мінімальної облікової одиниці у таксономічних вправах систематиків та природоохоронців.

Саме поняття "вид" зазнає останнім часом настільки суттєвих змін та групспецифічних коментарів, що уявлення про нього як про найбільш визначене поняття зоологічної систематики починає розмиватись [6]. Чітка тенденція до його вихолощення "новими систематиками" філогенетичного крила та не менше зворотне бажання прикладників мати надійні та оперативні критерії ідентифікації матеріалу ведуть до кризи, яка позначиться на всій концепції аналізу та збереження біорізноманіття. Однією з першопричин цього є те, що первинне визначення поняття "вид" (тварина іншого вигляду) входить у протиріччя з сучасним наскрізь генетичним його змістом, а одним з наслідків цієї кризи стає те, що домінуюче положення у згаданій концепції досі займає проблема збереження естетичних та традиційно промислових видів (фактично – тільки таксономічно "чистих" видів).

Наведені вище думки вимагають визначення складових "політипного виду" як таксонів, що і є видами у вузькому (сподіваюсь, кінцевому) розумінні цього поняття. Тобто класичні види з числа таких, що тепер розглядаються як "політипні", *фактично є надвидами*, або групами видів. Кожний новий вид у такому випадку більш-менш чітко підпадає під визначення жорданонів, однак умовою їх визнання залишаються ті самі класичні критерії – наявність гіатусу від найближчих видів, тобто чіткого діагнозу.

Історичне визначення полівидів. Традиційні класифікації, що дотепер поширені у практиці зоологічних досліджень, визнають види, які часто називають "морфологічними" або "хорошими". Такі таксони визнаються як послідовниками типологічної школи, так і еволюціоністами. Однак залишається чимала частка [над]видів, що включають кілька "вкладених" у них таксонів, самостійність яких тепер підтверджена новими порівняльно-генетичними методами досліджень.

Найоб'єктивнішим свідченням стійкості типологічної концепції та часткою фактичного не врахованого таксономічного багатства фауни є аналіз змін у поглядах на таксономію регіональної фауни. Такі дані щодо теріофауни України узагальнено у табл. 2. Очевидні три тенденції: 1) стійкість поглядів на склад та таксономічну струк-

туру фауни впродовж усього століття; 2) незначне зростання числа таксонів у всіх попередніх зведеннях завдяки змінам облікової території (приєднання західних областей та Криму), “розширенням” ареалів рідкісних (корсак тощо) та інтродукції нових видів (ондатра, архар, лань тощо); 3) істотне збільшення в останні роки числа видів, що визнаються, завдяки таксономічній ревізії політипних видів.

Зважаючи на історичні зміни складу фауни, зауважимо, що загальне збільшення списку видів є свідченням поглиблення наших знань про реальне таксономічне багатство фауни. Така тенденція є сталою, і деякі звичайні тепер види ми довгий час не ідентифікували, а отже, визначали як інші більш звичайні. Досвід з перевизначенням зоологічних колекцій свідчить про те, що для значної частини фахівців теріофауни регіону протягом цього століття складали півсотні банальних видів. Серед інших прикладів згадаємо, що перша реєстрація (=ідентифікація!) *Terricola subterraneus* ("*Pitymys ukrainicus*") припадає на 1919 р., *Sylvaemus uralensis* ("*Apodemus microps*") – на 1959 р., хоча обидва види тепер добре відомі і є субдомінантами у відповідних типах угруповань. Очевидно, що і теперішні види-двійники є поняттям історичним, яке визначається через сучасний стан вивченості фауни та стан розробки діагностичних систем.

Беручи за точку відліку зведення О. Корнеєва [7], що є базовим для всієї української теріології, та порівнюючи списки видів 1965 та 1998 рр., маємо прирощення 16 % таксономічного багатства (табл. 2). З урахуванням нових видів з прилеглих територій, знахідки яких очікуються на території України, таке прирощення становитиме близько 22 (!) %, тобто +1 % за рік.

Таблиця 2. Число видів, родів та родин ссавців, зареєстрованих у XX ст. на території України згідно зі зведеннями різної давнини (за даними з роботи [8])

Ранг таксонів	Рік видання зведення					Разом у XX ст.	1998 / 1965 (у %)
	1938 р.	1952 р.	1965 р.	1984 р.	1998 р.*		
Рядів	6	7	7	7	7	8	0,0
Родин	19	21	22	24	28	29	27,3
Родів	57	58	58	63	67	68	15,5
Видів	88	101	102	109	118	125	15,7
Сума таксонів	170	187	189	203	220	230	16,4

* Усі види контрольного списку фауни (XX ст.) за винятком тих, що відомі з суміжних територій, але наявність яких у фауні України поки що не підтверджена ("?" у списку).

Складові політипних видів. Політипні види складаються з таксонів кількох різних гатунків, якими, насамперед, є морфологічно близькі види, види-двійники, аловиди та надвиди, що утворюють так звані кола форм (кола рас). На прикладі східноєвропейських ссавців маємо всі ці прояви (детальні таксономічні, морфологічні та ареалогічні описи цих груп подані автором у низці спеціальних статей).

Морфологічно близькі види. Таксони, що належать до цього класу понять, завжди були напіввизнаними. Їх статус постійно змінювався від прийняття їх як безсумнівних видів до повторного об'єднання у єдиний вид, чимало дивних інтерпретацій їх схожості та мінливості пояснювали гіпотезами гібридогенезу. Типовими прикладами таких пар є лісові миші (рід *Sylvaemus*) та чагарникові нориці (рід *Terricola*): для перших гібридизація пари "*flavicollis*" x "*sylvaticus*" врешті завершилась визнанням п'яти видів, з яких “гібридами” виявились *S. sylvaticus* (s. str.) та *S. arianus*, а їх “батьками” – морфологічно крайові *S. tauricus* (на Кавказі *S. ponticus*) та *S. uralensis*. Подібне невизнання пройшов "*Pitymys*" *tatricus*, який довгий час вважали за гірський підвид нориці підземної; для України він вперше вказаний 1959 р., а вдруге (вже як вид) – лише

1987 р. [9]. Подібна ситуація існує з трьома групами кажанів – кримськими *Rhinolophus*, серед яких виявлено щось подібне до *bocharicus/euryale*, та поширеними скрізь *Plecotus*, яких ще десять років тому всі впевнено визначали тільки як *P. auritus*, не визнаючи “західний” морфологічно близький *P. austriacus*; традиційно до морфологічно дуже близьких видів відносять нічниць *Myotis myotis—blythii*.

Види-двійники. Звичайно двійниками називають види, які за традиційними морфологічними ознаками, що використовуються при видовій діагностиці групи, не відрізняються. При їх симпатрії єдиним надійним критерієм стають нетрадиційні ознаки “тендітної” морфології, що використовувались при тестуванні їх видової самостійності: зокрема, особливості морфології *glans penis* та чоловічих гамет, число та морфологія мітотичних хромосом, електрофоретичні спектри протеїнів тощо.

У східноєвропейській теріофауні існує три таких групи – вусаті нічниця, звичайні нориці та хатні миші, що за традиційними класифікаціями визначаються як види *Myotis mystacinus*, *Microtus arvalis* та *Mus musculus*, відповідно. Під кожною з цих назв у нашій фауні “ховається” 2–3 види. Власне вусаті нічниця широко симпатрична з брандтовими, при цьому відмінності між видами дуже слабкі і зменшуються на захід; у зборах з України дотепер визначено тільки перший вид. Звичайні нориці за морфологічними ознаками не відрізняються навіть “вузькими” спеціалістами; всі три види цієї групи мають у Східній Європі широку вторинну зону симпатрії, утворену в результаті розширення ареалів *M. arvalis* та *M. obscurus* у межі поширення *M. rossiaemeridionalis* [9]. Миші надвиду “*musculus*” представлені у регіоні двома видами, яких, враховуючи результати останньої ревізії, можна вважати навіть не двійниками, а морфологічно близькими видами; з них курганцева миша (*Mus spicilegus*) характеризується як морфологічно найбільш тендітний вид.

Аловиди. Звичайно встановлення та зміни таксономічного (насамперед, видового) рангу географічно ізольованих форм є свавіллям дослідників. Однак почасти, як у випадку з норицями пари *Microtus arvalis—obscurus* та *Terricola subterraneus—dacicus*, їжаками групи *Erinaceus europaeus—concolor* чи ховрахами групи *Spermophilus suslicus—odessanus* встановлено суттєві цитогенетичні, а у випадку з норицями водяними (*Arvicola amphibius—scherman*), мідичами звичайними (*Sorex araneus—averini* тощо) та малими (*Sorex minutus—pusillus*) – стійкі морфологічні відмінності. Вже класичним прикладом зміни списку видів та встановлення рівнів таксономічної диференціації стали сліпаки, таксономічна ревізія яких призвела до визнання у складі східноєвропейської фауни чотирьох видів замість єдиного *Spalax microphthalmus*, при цьому нижньо-дніпровська форма *S. aranerius* розглядається як ймовірно похідна від *S. giganteus* [2]. Аналогічні аловиди тепер знову, як і колись, визнаються серед сарн (*Capreolus*) та мишаків жовтогорлих (*Sylvaemus tauricus*).

Екологічні раси та “кола рас”. Особливий варіант просторової таксономічної диференціації демонструють представлені у Карпатах дрібні гірські форми водяних нориць та кротів, яких провізорно ідентифікують як *Arvicola scherman* та *Talpa cf. caeca*. Суперечки щодо їх рангу досі не вирішені, і можливим поясненням явища може бути так звана екогеографічна мінливість в межах єдиного поліморфного виду [10], яку можна класифікувати як “вертикальні” раси Штайнера або як “квазівиди” Гафера [3]. Іншим можливим фактором формування таких пар може бути їх біогеографічна історія, в результаті якої передгір’я Східних Карпат стали зоною вторинного контакту субальпійських та рівнинних форм, що досягли напіввидового рівня диференціації. Такий тип “кола рас” набуває свого розвитку в особливих “транзитивних таксономічних системах”, нещодавно описаних нами для ховрахів групи *Spermophilus suslicus*.

Зведення проблеми “кола рас” до визнання однієї з крайнощів – низки видів або єдиного поліморфного виду [11] – виводить на нове “коло проблем”, оскільки не виправдано спрощує уявлення про поступовість та неперервність еволюції.

Таблиця 3. Критерії таксономічної гетерогенності на прикладі східноєвропейських нориць роду *Microtus sensu lato* (у дужках — дані для всього ареалу, за [9])*

“Класичний” вид згідно з [1]	Історичний: синонімів	Таксономічний: підвидів	Генетичний: каріоформ	Біогеографічний: ізолятів	Нових видів	Сума
<i>nivalis</i>	1 (20)	1 (16)	1 (2)	1 (16)	0 (0)	4 (51)
<i>subterraneus</i>	8 (38)	5 (32)	3 (5)	1 (2)	1 (5)	18 (73)
<i>arvalis</i>	9 (47)	7 (28)	5 (23)	1 (5)	2 (7)	23 (80)
<i>socialis</i>	1 (11)	1 (7)	1 (2)	2 (5)	0 (2)	5 (33)
<i>agrestis</i>	4 (31)	4 (9)	1 (1)	0 (6)	0 (0)	9 (28)
<i>oeconomus</i>	6 (24)	3 (12)	3 (4)	0 (7)	0 (1)	12 (48)

* Джерела для підрахунків: синонімів та підвидів — [1], каріоформ — [12], ізолятів — [13]; у стовпчику “нових видів” — число видів, що виділені зі складу надвиду після 1950 р. [1].

Свідчення та критерії таксономічної гетерогенності. Варто зауважити, що практично в усіх випадках нові порівняльно-генетичні дослідження фактично тільки підтверджують попередні морфологічні дослідження: така ситуація існує практично в усіх політипних групах східноєвропейських ссавців – як нориць, мишей та мишей, так і ховрахів, їжаків та сарн. Власне, це вже може розглядатись як свідчення таксономічної диференційованості політипних груп (надвидів), що з часом стало предметом славнозвісного “комплексного таксономічного аналізу”.

Чи насправді існують види-двійники як унікальне творіння природи? Єдиною відмінністю “нових” видів стає те, що традиційні у діагностиці відповідної групи морфологічні критерії не спрацьовують, і надійними ознаками стають деталі жуйної поверхні кутніх зубів, пропорції щелеп, особливості каріотипу, морфологія *basulum*’у тощо. Однак наявність таких ознак та стійких відмінностей за ними і є свідченням політипізму, який неможливо інтерпретувати як географічну мінливість чи популяційний поліморфізм, а отже, власне це і стає критерієм таксономічної гетерогенності матеріалу.

Такі ознаки і глибина таксономічних досліджень групи, на жаль, збільшують розрив у рівні розробки та деталізації таксономічних схем сучасних та викопних груп ссавців, а так само ссавців загалом у порівнянні з іншими групами тварин, однак саме це є основою розуміння шляхів та механізмів виникнення та формування сучасного таксономічного багатства фауни (табл. 3).

Політипні види ссавців у східноєвропейській фауні. На території Східної Європи, що є однією з найкраще досліджених теріологами ділянок земної поверхні, майже п’ята частина усіх зареєстрованих надвидових груп представляє надвидові таксономічні комплекси. Такими є 19 полівидів, що у класичних зведеннях 30–80-х рр. розглядаються як “єдині та неподільні” види, а насправді представлені кількома таксонами видового рангу. Серед них чотири надвиди кажанів, по три – нориць та мишей, по два – мишей та мишівок, по одному – їжаків, ховрахів, сліпаків та сарн (табл. 4). Рахуючи за рядами, маємо таку статистику: один політипний комплекс серед ратичних, по чотири – комахоїдних та кажанів, десять – серед гризунів. Загалом ці цифри знаходяться у відповідності до видового обсягу рядів, тобто поширення у природі полівидів не є групспецифічним, і найбільше їх виявлено серед таксономічно найбагатших груп (рис. 1). Важливо відзначити, що у кожному випадку найбільше число політипних груп випадає на дрібних ссавців. Понад те, усі відомі нині випадки власне “видів-двійників” зареєстровані саме серед мікромамалій, серед них же — всі відомі пари-трійки морфо-

логічно близьких видів, позаяк серед мезо- та макромамалій виявлені тільки аловидові політипні комплекси (рис. 2).

Таблиця 4. Політипні види ссавців фауни Східної Європи і України та їх складові

Колишній вид	Категорія	Види в сучасному уявленні	Україна
<i>Erinaceus europaeus</i> (їжак звичайний)	Аловиди	<i>Erinaceus concolor</i>	+
		<i>Erinaceus europaeus</i>	-?
<i>Talpa europaea</i> (кріт звичайний)	Екораси	<i>Talpa europaea</i>	+
		<i>Talpa cf. caeca</i>	+
<i>Sorex minutus</i> (мідиця мала)	Аловиди	<i>Sorex minutus</i> (s. str.)	+
		<i>Sorex cf. pusillus</i> (=volmuchi)	-?
<i>Sorex araneus</i> (мідиця звичайна)	Аловиди	<i>Sorex araneus</i> (s. str.)	+
		<i>Sorex averini</i>	-?
<i>Rhinolophus ferrumequinum</i> (підковик великий)	Близькі види	<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>	+
		<i>Rhinolophus ex gr. euryale</i>	+?
<i>Myotis myotis</i> (нічниця велика)	Близькі види	<i>Myotis myotis</i> (s. str.)	+
		<i>Myotis blythi</i> (=oxygnathus auct.)	+
<i>Myotis mystacinus</i> (нічниця вусата)	Двійники	<i>Myotis mystacinus</i> (s. str.)	+
		<i>Myotis brandti</i>	-?
<i>Plecotus auritus</i> (вухань звичайний)	Близькі види	<i>Plecotus auritus</i> (s. str.)	+
		<i>Plecotus austriacus</i>	+
<i>Capreolus capreolus</i> (сарна звичайна)	Аловиди	<i>Capreolus capreolus</i> (s. str.)	+
		<i>Capreolus pygargus</i>	-?
<i>Citellus suslicus</i> (ховрах рябий)	Аловиди	<i>Spermophilus suslicus</i> (s. str.)	+
		<i>Spermophilus odessanus</i>	+
<i>Sicista betulina</i> (смужка лісова)	Аловиди	<i>Sicista montana</i> (=betulina, partim)	+
		<i>Sicista strandi</i>	-?
<i>Sicista subtilis</i> (смужка степова)	Аловиди	<i>Sicista subtilis</i> (s. str.)	+
		<i>Sicista severtsovi</i>	-?
<i>Spalax microphthalmus</i> (сліпак звичайний)	Аловиди	<i>Spalax microphthalmus</i>	+
		<i>Spalax podolicus</i> (=zemni)	+
		<i>Spalax graecus</i>	+
		<i>Spalax arenarius</i>	+
<i>Apodemus flavicollis</i> (мишак жовтогорлий)	Аловиди	<i>Sylvaemus tauricus</i> (s. str.)	+
		<i>Sylvaemus ponticus</i>	-?
<i>Apodemus sylvaticus</i> (мишак лісовий)	Близькі види та аловиди	<i>Sylvaemus sylvaticus</i> (s. str.)	+
		<i>Sylvaemus arianus</i> (=falzfeini, fulvipectus)	+
		<i>Sylvaemus uralensis</i> (=microps)	+
<i>Mus musculus</i> (миша хатня)	Двійники	<i>Mus musculus</i> (s. str., hortulanus auct.)	+
		<i>Mus spicilegus</i> (=sergii)	+
<i>Arvicola terrestris</i> (щур водяний)	Екораси	<i>Arvicola amphibius</i> (=terrestris)	+
		<i>Arvicola scherman</i>	+
<i>Microtus arvalis</i> (нориця звичайна)	Двійники та аловиди	<i>Microtus arvalis</i> (s. str.)	+
		<i>Microtus obscurus</i>	+
		<i>Microtus rossiaemeridionalis</i> (=epiroticus)	+
<i>Pitymys subterraneus</i> (нориця чагарникова)	Близькі види та аловиди	<i>Terricola subterraneus</i> (s. str.)	-?
		<i>Terricola dacius</i> (=subterraneus s. l.)	+
		<i>Terricola tatricus</i>	+

Біологічні особливості політипних видів. Усі перелічені види мають деякі спільні риси, які не визначаються їх таксономічною єдністю. Це свідчить про існування відповідних загальних закономірностей. У більшості випадків усі ці надвиди каріотипно диференційовані, всі вони – типові лінеони за змістом та таксономічною історією,

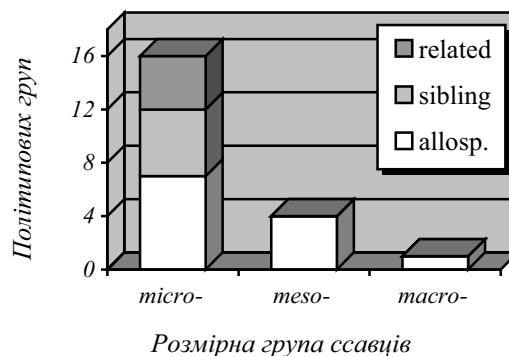
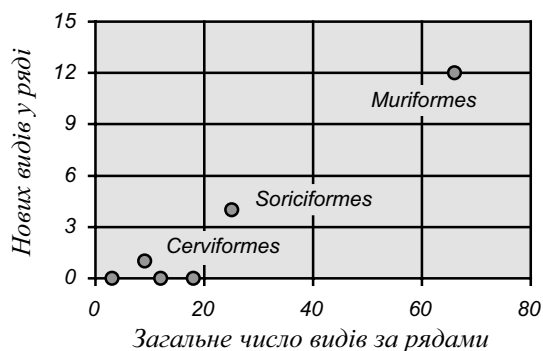

Рис. 1. Співвідношення між загальним таксономічним обсягом рядів та числом нових видів, якими поповнився список теріофауни після класичного зведення 1951 р. [1]

Рис. 2. Число відомих політипових надвидових комплексів серед східноєвропейських ссавців різних розмірних груп: *micro-mammalia* — Arvicolidae, Muridae, Vespertilionidae; *mesomammalia* — Sciuridae, Eriaceidae, Spalacidae; *macro-mammalia* — Cervidae

більшість з них мають південне поширення (принаймні всі вони не бореальні), вони дрібні за розмірами і практично всі є домінантами чи, принаймні, едифікаторами відповідних фауністичних угруповань. Разом все це є характеристикою еволюційно молодих груп (хоча і не обов'язково молодих філумів) і підпадає під визначення біологічного прогресу за Северцевим [14].

До проблеми визначення виду та надвиду. Типологи визначають види через відмінності, прихильники біологічної концепції – через відокремленість (див. [15]). Власне через несумісність понять стабільності видів у розумінні типолога та їх пластичністю у розумінні еволюціоніста Дарвін не визнавав види, позаяк Лінней не визнавав еволюцію [5: с. 22]. Оскільки таксономічна наука зосереджена у музеях, типологічна концепція залишається домінуючою, і як компромісне визначення політипних видів набуває поширення поняття надвиду чи надвидового комплексу.

Вихід з кризи очевидний, як очевидна і фактична відсутність кризи (вона виникає, насамперед, при спробах зоологів-прикладників застосувати на практиці надбудови таксономістів, особливо “видоподрібнювачів”). Чи не єдиним шляхом до розв'язання проблеми є прийняття *кладистичного визначення* полівидів. Надвидом (політипним видом у історичному розумінні, або лінеоном, або “великим” видом: табл. 1) ми мусимо визнати монофілетичну групу (кладу) “нових” “малих” видів, яка визначається загальними для них власними ознаками (синапоморфіями). Фактично всі перелічені вище групи ссавців (табл. 4) визначаються таким чином. Власне видом (“малим” видом), згідно з цим же визначенням, можна вважати голофілетичну групу, що являє собою географічну популяцію або групу популяцій і характеризується власними ознаками (аутапоморфіями), що не можуть інтерпретуватись як прояв поліморфізму або фрагмент географічної мінливості “материнського” виду.

В останньому випадку можливі певні обмеження, пов'язані з можливістю збереження реліктових географічно ізольованих популяцій (“плезіонів” за Павліновим), що характеризуються успадкуванням незмінених вихідних в еволюції надвиду ознак (плезіоморфій). При цьому, по-перше, “нові” аутапоморфії варто шукати за іншою системою ознак (зокрема, тендітної морфології) та, по-друге, загальні відмінності рано чи пізно будуть виявлені вже тому, що географічна ізольованість таких аловидів зберігає крайні варіанти географічної мінливості материнського виду.

Класифікаційне визначення надвиду впливає з уникнення формального збігу рангів “надвиду” та “групи видів” як проміжних таксономічних категорій між “видом” та “підродом”. Пропонується обмежити поняття “надвид” виключно межами політипних видів та прирівнювати його у різних за деталізацією системах до: “надвиду” (група видів) у системах, що визнають види-двійники та аловиди, та до “звичайного політипного виду” у класифікаціях типологів, зокрема колекціонерів сучасних та викопних форм. До цього варто додати, що відсутність власного об’єкту та методу досліджень дозволяє віднести проблему вивчення політипних груп до загальних проблем таксономії і розглядати це явище через призму знань щодо найновіших та найбільш тонких змін і процесів філетичної еволюції та фауногенезу.

Висловлюю щире подяку акад. В. О. Топачевському, І. Г. Ємельянову та О. М. Піндрусу за корисну дискусію з приводу піднятих у статті проблем і зауваження щодо змісту рукопису.

1. *Ellerman J. R., Morrison-Scott T. C. S. Checklist of Palaearctic and Indian Mammals 1758 to 1946. – Tonbridge: Tonbridge Printers Ltd., 1951. – 810 p.*
2. *Топачевский В. А. Слепшовые (Spalacidae). – Л.: Наука, 1969. – 248 с. – (Фауна СССР. Млекопитающие; Т. 3, вып. 3).*
3. *Панов Е. Н. Граница вида и гибридизация у птиц // Гибридизация и проблема вида у позвоночных. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. – С. 53–95. – (Сб. тр. Зоол. музея МГУ; Т. 30).*
4. *Филипченко Ю. А. Изменчивость и методы ее изучения. – 5-е изд.— М., 1978. – 238 с.*
5. *Майр Э. Популяции, виды и эволюция: Пер. с англ. – М.: Мир, 1974. – 460 с.*
6. *Павлинов И. Я. Есть ли биологический вид, или в чем “вред” систематики? // Журн. общ. биол. – 1992. – 53, № 5. – С. 757–767.*
7. *Корнєєв О. П. Визначник звірів УРСР. – 2-ге вид. – Київ: Рад. шк., 1965. – 236 с.*
8. *Загороднюк І. В. Вищі таксони ссавців у сучасній фауні України: склад, номенклатура та видове багатство // Доп. НАН України. – 1998. – № 4. – С. 180–186.*
9. *Загороднюк И. В. Политипические Arvicolidae Восточной Европы: таксономия, распространение, диагностика. – Киев, 1991. – 64 с. – (Препр. / АН Украины. Ин-т зоологии им. И. И. Шмальгаузена; № 10–91).*
10. *Пантелеєв П. А., Терехина А. Н., Варшавский А. А. Экогеографическая изменчивость грызунов. – М.: Наука, 1990. – 374 с.*
11. *Степанян Л. С. Надвиды и виды-двойники в авифауне СССР. – М.: Наука, 1983. – 294 с.*
12. *Орлов В. Н., Иваницкая Е. Ю. Хромосомные числа и краткие морфологические характеристики карิโอ типов млекопитающих // Сравнительная цитогенетика и кариосистематика млекопитающих. – М.: Наука, 1983. – С. 171–403.*
13. *Corbet G. B. The mammals of the Palaearctic region: a taxonomic review. – London, Ithaca: Cornell Univ. Press., 1978. – 314 p.*
14. *Северцов А. Н. Главные направления эволюционного процесса. – 3-е изд. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967. – 202 с.*
15. *Старобогатов Я. И. О соотношении биологической и типологической концепций вида // Журн. общ. биол. – 1977. – 38, № 2. – С. 157–166.*

*Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена
НАН України, Київ*

*Надійшло до редакції
17.06.97*

Загороднюк І. В. Політипні види: концепція та представленість у теріофауні Східної Європи // Доповіді НАН України. — 1998. — № 7. — С. 171–178. — Розглянуто та аналізовано концепцію політипних груп, аналогами яких є таксони, що визначаються як надвиди, лінеони, великі види тощо. До таких віднесено монофілетичні групи, що складаються з двох та більше видів-двійників, морфологічно близьких видів або аловидів, що раніше розглядалися як єдиний таксон видового рангу. Представлено список політипних видів ссавців східноєвропейської фауни, наведено всі вихідні (материнські) та похідні (дочірні) таксони видового рангу. Біологічні особливості політипних видів (монофілетичність, каріотипна диференціація, таксономічне різноманіття, південне поширення, дрібні розміри тіла, домінування у відповідних типах екосистем тощо) свідчать про те, що всі вони знаходяться у стані біологічного прогресу. Запропоновано історичне, класифікаційне та класифікаційне визначення політипних видів.